УДК 340.132

DOI <https://doi.org/10.32850/LB2414-4207.2020.15.12>

НОРМАТИВНО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЗАХИСТУ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИХ ПРАВ ЛЮДИНИ

Олійник Аріна Владиславівна,
здобувач кафедри публічного
управління та митного адміністрування
(Університет митної справи та фінансів,
м. Дніпро, Україна)

У статті визначено нормативно-правові засади забезпечення захисту соціально-економічних прав людини. Систему соціально-економічних прав та свобод людини і громадянина визначено як сукупність прав і свобод, заснованих на конституційних принципах свободи економічної діяльності з метою створення, забезпечення та захисту ринкових відносин, свободи праці, єдиного економічного простору, рівності й захисту всіх форм власності, підтримки конкуренції та обмеження монополій.

Соціально-економічні права віднесено до системи конституційних прав. До системи соціально-економічних прав особи віднесено право на працю; право на відпочинок; право на страйк; право на власність (приватну); право на підприємницьку діяльність; право на охорону здоров'я; право на соціальний захист; право на житло; право на освіту; свободу літературної, художньої, технічної та наукової діяльності; право на достатній життєвий рівень; право на безпечне довкілля.

Наголошено, що нормативне закріплення міжнародних стандартів забезпечення реалізації соціально-економічних прав у Загальній декларації прав людини, Міжнародному пакті про громадянські і політичні права, Міжнародному пакті про економічні, соціальні і культурні права, Конституції України свідчить про їх універсальний характер як критерій відповідності розвитку та формування правової держави. Підкреслено, що реалізація та захист соціально-економічних прав, закріплених у зазначених вище актах, повинні бути забезпечені державою незалежно від рівня економічного розвитку.

До проблем нормативно-правового регулювання застосування законодавства з питань забезпечення реалізації соціально-економічних прав віднесено відсутність єдиного комплексного підходу до вирішення питання дії нормативно-правових актів у часі. Обґрунтовано, що врегулювання спорів, пов'язаних із реалізацією особою соціально-економічних прав, вимагає від суду вирішення проблеми правової невизначеності правозастосування законодавчих та підзаконних актів.

Ключові слова: конституційні права, принципи, право на соціальний захист, право на пенсійне забезпечення, стандарти, принципи права.

REGULATORY AND LEGAL PRINCIPLES FOR ENSURING PROTECTION OF SOCIO-ECONOMIC HUMAN RIGHTS

Oliyanyk Arina Vladislavivna,
Applicant at the Department of
Public Management and Customs
Administration
(University of Customs and Finance,
Dnipro, Ukraine)

The article defines the legal framework for ensuring the protection of socio-economic human rights. The system of socio-economic rights and freedoms of man and citizen is defined as a set of rights and freedoms based on the constitutional principles of freedom of economic activity, in order to create, ensure and protect market relations, freedom of work, single economic space, equality and protection of all forms of ownership, support competition and restriction of monopolies. Socio-economic rights are referred to the system of constitutional rights.

The system of socio-economic rights of a person includes the right to work; the right to rest; right to strike; property rights (private); the right to entrepreneurial activity; the right to health care; the right to social protection; the right to housing; the right to education; freedom of literary, artistic, technical and scientific activity; the right to an adequate standard of living; the right to a safe environment.

It is emphasized that the normative enshrinement of international standards to ensure the implementation of socio-economic rights in the Universal Declaration of Human Rights, the International Covenant on Civil and Political Rights, the International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights, the Constitution of Ukraine testifies to their universal character rule of law. It is emphasized that the implementation and protection of socio-economic rights enshrined in the above acts must be ensured by the state regardless of the level of economic development.

The problems of regulatory and legal regulation of the application of legislation on ensuring the implementation of socio-economic rights include the lack of a single comprehensive approach to addressing the issue of regulatory legal acts in time. It is substantiated that the settlement of disputes related to the exercise of socio-economic rights requires the court to resolve the issue of legal uncertainty in the application of laws and regulations.

Key words: constitutional rights, principles, right to social protection, right to pension provision, standards, principles of law.

Постановка проблеми. Визначення у статті 3 Конституції України найвищою соціальною цінністю людини, її прав та свобод стало закріпленням міжнародних стандартів формування та розвитку правової держави. Визначальними міжнародними актами у сфері забезпечення та охорони прав і свобод людини стали Статут Організації Об'єднаних Націй 1945 року, Загальна декларація прав людини 1948 року, Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права 1966 року, Міжнародний пакт про громадянські і політичні права 1966 року, Декларація про ліквідацію всіх форм нетерпимості і дискримінації на основі релігії і переконань 1981 року та інші міжнародно-правові документи щодо прав людини.

Попри проголошену ідею правової соціальної держави в Україні процес реформування соціальних відносин українського суспільства відбувається досить суперечливо, із недостатнім рівнем правової ефективності. Визначений відповідно до конституційних положень пріоритет відмови від контролю держави над особистістю

і проголошення особистої ініціативи в реалізації інтересів людини був розпочатий від імені та за рахунок держави в умовах триваючих процесів економічної та суспільно-політичної стагнації.

Захист соціально-економічних прав залишається досить дієвим складником політичних гасел під час проведення виборчої агітації, є безумовним елементом програмних документів політичних партій в Україні. Однак, на жаль, більшість із цих проголошених соціальних гарантій і стандартів залишаються декларативними, що значно ускладнює реалізацію проголошеного євроінтеграційного курсу України. Адже в Європейському Союзі на цих правових нормах засновано всі дії держави в соціальній сфері. Причому чітко закріплені соціальні стандарти життя не можуть переглядатися жодним новим урядом. Визначені проблеми правореалізації вимагають здійснення науково-практичних пошуків їх подолання, актуалізуючи здійснення такого дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Варто зазначити, що питання формування соціальної держави, забезпечення соціально-економічних прав людини як її складника досліджуються як представниками загальнотеоретичної юридичної науки (С.С. Алексєєв [1, с. 56–67], П.М. Рабінович [2, с. 19–29], О.В. Склипнюк, Ю.С. Шемшученко [3, с. 62–69]), так і представниками галузевих юридичних наук.

Так, в межах науки трудового права варто назвати наукові розробки з питань нормативно-правового регулювання соціально-економічних інтересів Н.Б. Болотіна [4, с. 3–10], Л.О. Золотухіна [5, с. 108–112], Т.Г. Маркіна [6], С.М. Синчук [7, с. 132–138] та інших вчених.

В межах науки адміністративного права науково-практичні дослідження спрямовуються на пошук шляхів удосконалення забезпечення соціальних гарантій проходження публічної служби в Україні (вартими уваги в цьому сенсі є розробки Т.О. Коломоєць [8, с. 153–160], О.Г. Мовчун [9, с. 56–60], А.Ю. Осадчого [10], Ю.С. Педько [11, с. 249–252]). Однак визначення нормативно-правових засад забезпечення захисту соціально-економічних прав людини з урахуванням сучасних умов впровадження євроінтеграційного курсу України здійснено фрагментарно, що обґрунтовує актуальність цієї наукової розробки.

Метою статті є визначення нормативно-правових засад забезпечення захисту соціально-економічних прав людини.

Виклад основного матеріалу. У соціально-економічних правах розкривається важливий аспект соціальної, правової держави. Конституція України (стаття 1) встановлює, що Україна – соціальна держава. Соціальною є така держава, яка зобов'язується піклуватися про соціальну справедливість, благополуччя своїх громадян, їх соціальну захищеність, а її головне завдання – досягнення суспільного прогресу, заснованого на закріплених правом принципах соціальної рівності, загальної солідарності і взаємної відповідальності [12, с. 156–160].

Завдання соціальної держави полягає у перерозподілі доходів між різними соціальними групами суспільства шляхом встановлення доцільної системи пільг, Державного бюджету, фінансування соціальних програм. Політика соціальної держави спрямована на створення умов, які забезпечують гідний рівень життя, вільний і всебічний розвиток кожного, тобто на забезпечення рівності усіх громадян. Завдання демократичної, соціальної держави полягає в тому, щоб зменшити вплив тих чи інших обставин на існуючу нерівність. Саме держава може впливати на розвиток економіки, щоб протидіяти незахищеності і економічній нерівності окремих прошарків населення [13, с. 3–12].

Якісне вирішення соціальних програм в українському суспільстві можливе лише паралельно з процесом побудови правової держави з усіма її особливостями, компо-

нентами та принципами, коли верховенство права стане нормою його життя. У дослідженні взаємозв'язку соціальної і правової держави слід віддавати перевагу верховенству останньої з її демократичними принципами, спрямованими на законодавче забезпечення соціального захисту населення, задоволення соціально-економічних прав людини. Саме в цьому вбачаємо досягнення не тільки юридичної та політичної, а й соціальної рівності громадян.

Україна як суб'єкт міжнародного права, одна із засновниць ООН проводить активну роботу, спрямовану на використання не тільки національних, а й міжнародних інститутів захисту прав людини. Цьому сприяють положення Конституції України, згідно з якими «чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, є частиною національного законодавства України» (стаття 9), а також визначення зовнішньої політичної діяльності України як такої, що «спрямована на забезпечення її національних інтересів і безпеки шляхом підтримання мирного і взаємовигідного співробітництва з членами міжнародного співтовариства за загальновизнаними принципами і нормами міжнародного права» (стаття 18) [14].

З огляду на подальшу демократизацію в Україні процесу захисту прав і свобод людини у статті 55 Конституції записано, що кожен має право після використання всіх національних засобів правового захисту звертатися за захистом своїх прав і свобод до відповідних міжнародних судових установ чи органів міжнародних організацій, членом або учасницею яких є Україна [14]. Таким чином, міжнародно-правове забезпечення прав людини – це система міжнародних органів та організацій, а також форм і методів, які вони застосовують з метою вироблення реалізації міжнародних стандартів прав і свобод людини та їх поновлення в разі порушення з боку держав.

Міжнародні стандарти щодо основних прав і свобод людини і громадянина регулюється низкою міжнародно-правових актів, які визначають політичні, природні, культурні, соціальні права. Тому вирішення питання про міжнародні стандарти щодо основних прав, свобод і обов'язків є актуальним напрямом сучасної правової науки [15, с. 4–18]. Насамперед слід розпочати зі Статуту ООН, який став першим в історії міжнародних відносин багатостороннім договором, що заклав основи широкого розвитку співробітництва держав з прав людини.

Статут ООН, не конкретизуючи поняття прав людини, містить кілька принципів, які певною мірою цьому сприяють. Він зобов'язує держави розвивати міжнародне співробітництво з метою сприяння «загальній повазі і дотриманню прав людини та основних свобод для всіх незалежно від раси, статі, мови і релігії» [16, с. 32–39]. Статут ООН покладає на держави юридичне зобов'язання дотримуватися основних прав і свободи людини, не допускаючи при цьому дискримінації.

Першим міжнародним універсальним документом, прийнятим Генеральною Асамблеєю ООН 10 грудня 1948 року, була Загальна декларація прав людини, до виконання якої повинні прагнути усі держави і народи [17, с. 9–11]. У 70-ті роки минулого століття комісія з прав людини розробила два найважливіших документи: Міжнародний пакт про економічні, соціальні та культурні права та Міжнародний пакт про громадянські і політичні права. У Міжнародному пакті про економічні, соціальні та культурні права робиться серйозне попередження про те, що жодне його положення не може трактуватися так, ніби якась група чи якась особа має право зайнятися якою б то не було діяльністю або чинити будь-які дії, спрямовані на знищення будь-яких прав чи свобод, визнаних у цьому Пакті, або які обмежують їх у більшій мірі, ніж передбачено в цьому документі. У Пакті закріплюються право людини на працю (стаття 6), право кожного на сприятливі і справедливі умови праці (стаття 7), право на соціальне забезпечення, включаючи соціальне страхування (стаття 9), право

кожного на гідний рівень життя (стаття 11), освіту (стаття 13). Всі ці права, як і багато інших, закріплених у Пакті, нині набули характеру “*jus cogens*” (незаперечне право). Їх повинні дотримуватися всі держави світу незалежно від того, чи є вони учасниками Пакту.

Роль міжнародних стандартів у захисті соціально-економічних прав і свобод людини є пріоритетною для створення та формування демократичного ладу країн. Зусилля, спрямовані на приведення внутрішнього національного законодавства країн у відповідність до вимог міжнародних стандартів, позитивно вплинуть на всю систему права.

Забезпечення реалізації та захисту міжнародних стандартів соціально-економічних прав втілюється у національній системі нормативно-правових актів України, яка складається із сукупності законодавчих і підзаконних нормативно-правових актів. Система нормативно-правових актів з питань забезпечення реалізації та захисту соціально-економічних прав в Україні є досить розгалуженою. Законодавчі акти з питань забезпечення реалізації соціально-економічних прав людини можуть бути умовно класифіковані за об'єктом впливу на: 1) акти, що визначають засади соціального захисту: а) для осіб із загальним статусом (Закони України «Про соціальні послуги», «Про основні засади соціального захисту ветеранів праці та інших громадян похилого віку»); б) для осіб зі спеціальним статусом (Закони України «Про жертви нацистських переслідувань», «Про реабілітацію інвалідів в Україні», «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту», «Про соціальний захист дітей війни»); 2) акти, що визначають засади пенсійного забезпечення: а) для осіб із загальним статусом (Закони України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування», «Про збір на обов'язкове державне пенсійне страхування»); б) для осіб зі спеціальним статусом (Закони України «Про прокуратуру», «Про Національну поліцію», «Про судоустрій і статус суддів»); 3) акти, які забезпечують право особи на освіту (Закони України «Про освіту», «Про вищу освіту»); 4) акти, що забезпечують право особи на охорону життя та здоров'я (Закони України «Основи законодавства України про охорону здоров'я», «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо окремих питань організації освітнього процесу у сфері охорони здоров'я»); 5) акти, що забезпечують право особи на житло (Закон України «Про житловий фонд соціального призначення»).

Механізм розгляду та вирішення спорів у сфері захисту соціально-економічних прав передбачає здійснення нормативно-правового регулювання не лише на законодавчому, а і на підзаконному рівнях. Масив нормативно-правових актів у сфері захисту соціально-економічних прав людини характеризується надзвичайним рівнем розгалуженості і складається із постанов і розпоряджень Кабінету Міністрів України, наказів центральних органів виконавчої влади, нормативно-правових актів місцевого рівня.

Значну частину системи підзаконних нормативно-правових актів з питань регулювання реалізації та захисту соціально-економічних прав займають постанови Кабінету Міністрів України, які за своєю змістовною характеристикою є досить багатовекторними. Відповідно до нормативних положень постанов Кабінету Міністрів України можуть бути визначені процедурні аспекти набуття права особи на пенсійне забезпечення, характер і розмір соціальних виплат, регламентуються порядки та переліки підстав реалізації права на отримання соціальних послуг тощо. Таким чином, роль і значення постанов Кабінету Міністрів України у врегулюванні полягає у реалізації регулятивної функції адміністративного права.

До проблем нормативно-правового регулювання застосування законодавства з питань забезпечення реалізації соціально-економічних прав необхідно віднести від-

сутність комплексного підходу до вирішення питання дії нормативно-правових актів у часі. Врегулювання спорів, пов'язаних із реалізацією особою соціально-економічних прав, часто вимагає від суду вирішення проблеми правової невизначеності правозастосування законодавчих і підзаконних актів. Попри те, що вивчення дії законодавства у часі є вже загальноновизнаними знаннями, без яких здійснення юридичної практики не уявляється можливим в сучасних умовах, є категорією аксіоматичного характеру, базовим компонентом професійної правової свідомості, однак в умовах відсутності сталої судової практики застосування такого принципу дії права як принцип зворотної дії закону у часі функціонування національної правової системи не є позбавленою колізій і прогалин.

Практика правозастосування законодавства у сфері реалізації соціально-економічних прав пов'язується, як зазначає В. Косович, зі складнощами застосування нормативно-правових положень новоприйнятих нормативно-правових актів до правовідносин, регламентованих іншими діючими нормативно-правовими актами (якщо у новому нормативному документі чітко не визначено його дії) [18, с. 12].

Крім того, практика правозастосування ускладнюється одночасним визнанням доцільності застосування двох таких правових принципів регулювання суспільних відносин – принципу верховенства за законом, що прийнятий пізніше, і принципу верховенства норми спеціального закону. Фактично один правозастосовчий принцип протирічить іншому. Прикладом застосування спеціального закону є рішення Касаційного адміністративного суду у складі Верховного Суду від 09 квітня 2020 року у справі № 446/1525/16-а [19].

У досліджуваній справі предметом позовних вимог став порядок застосування положень пенсійного законодавства з питань нарахування надбавок особі за наявність у неї спеціального статусу – особи, яка необґрунтовано зазнала політичних репресій і згодом була реабілітована. Правове регулювання досліджуваних відносин здійснюється відповідно до положень Закону України «Про пенсійне забезпечення» (пункт «г» статті 77), де було визначено станом на момент виникнення спірних відносин, що громадянам, які необґрунтовано зазнали політичних репресій і згодом були реабілітовані, призначені пенсії підвищуються на 50%, а членам їх сімей, яких було примусово переселено, – на 25% мінімальної пенсії за віком [20].

16 липня 2008 року було прийнято Постанову Кабінету Міністрів України «Про підвищення рівня пенсійного забезпечення громадян» [21], відповідно до положень якої встановлено, що з 1 вересня 2008 року громадянам, які необґрунтовано зазнали політичних репресій і згодом були реабілітовані, до пенсії або щомісячного довічного грошового утримання чи державної соціальної допомоги, яка виплачується замість пенсії, підвищення проводиться в розмірі 54,4 грн, а членам їх сімей, яких було примусово переселено, – 43,52 грн.

У таких спірних відносинах необхідно застосовувати принцип верховенства права, який встановлюється відповідно до статті 8 Конституції України, де визначено, що Конституція має найвищу юридичну силу; при цьому закони України та інші нормативно-правові акти приймаються на основі Конституції України та повинні відповідати їй. Відповідно до статті 28 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» [22] визначається розмір мінімальної пенсії за віком, що дорівнює прожитковому мінімуму, встановленому для осіб, які втратили працездатність.

Встановлено, що відповідно до вимог частини першої статті 2 Закону України «Про прожитковий мінімум» [23] прожитковий мінімум застосовується для встановлення розмірів мінімальної заробітної пенсії за віком. За чинним законодавством України розмір мінімальної пенсії за віком визначається лише за правилами статті 28 Закону

України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування». Разом із тим статтею Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» передбачено, що мінімальний розмір пенсії за віком, встановлений абзацом 1 частини першої цієї статті, застосовується виключно для визначення розмірів пенсії, призначених згідно з цим Законом.

Згідно із вимогами частини шостої статті 7 КАС України [24] у разі відсутності закону, що регулює відповідні правовідносини, суд застосовує закон, який регулює подібні правовідносини (аналогія закону), а за відсутності такого закону суд виходить із конституційних принципів і загальних засад права (аналогія права), тому поняття мінімальної пенсії за віком, наведене у статті 28 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування», необхідно застосовувати для визначення розміру підвищення до пенсії відповідно до Закону України «Про пенсійне забезпечення».

Таким чином, у досліджуваній справі з урахуванням загальних засад пріоритетності законів над підзаконними актами при визначенні розміру підвищення до пенсії або щомісячного довічного грошового утримання чи державної соціальної допомоги, що виплачуються замість пенсії громадянам, які необґрунтовано зазнали політичних репресій і згодом були реабілітовані та членам їх сімей, яких було примусово переселено, було встановлено доцільність застосування норм Закону України «Про пенсійне забезпечення», який має вищу юридичну силу порівняно із положеннями постанови Кабінету Міністрів України від 16 липня 2008 року № 654 «Про підвищення рівня пенсійного забезпечення громадян», з огляду на те, що останній звужує розмір сум, які підлягають виплаті реабілітованим громадянам, і суперечить наведеним нормам Закону.

Висновки. Таким чином, впровадження загальновизнаних світових стандартів реалізації та захисту соціально-економічних прав є однією з пріоритетних задач здійснення реформи чинного національного законодавства. Актуальність досягнення ефективності нормативно-правових положень з питань реалізації та захисту соціально-економічних прав обґрунтовується необхідністю забезпечення дії норм Основного Закону України, у статті 1 якого визнано в якості характеристики нашої держави її соціальний складник.

На жаль, стан нормативно-правового регулювання відносин у сфері забезпечення реалізації та захисту соціально-економічних прав характеризується як перевантажений різноманітними підзаконними актами, застосування яких протирічить вимогам законодавчих актів, що своїм наслідком має виникнення численної кількості публічно-правових спорів, спричиняючи негативні соціальні наслідки, ускладнюючи реалізацію проголошеного євроінтеграційного курсу України.

Список використаних джерел:

1. Алексеев С.С. Право: азбука – теория – философия: опыт комплексного исследования. Москва : Статут, 1999. 712 с.
2. Рабінович П.М. Міжнародні стандарти прав людини: властивості, загальне поняття, класифікація. *Вісник Національної Академії правових наук України*. 2016. № 1. С. 19–29.
3. Шемшученко Ю.С., Скрипнюк О.В. Сучасний конституційний процес і проблеми вдосконалення регулювання захисту прав людини в Конституції України (частина друга). *Публічне право*. 2015. № 4. С. 62–69.
4. Болотіна Н. Право людини на соціальне забезпечення в Україні: проблема термінів і понять. *Право України*. 2000. № 4. С. 13–20.

5. Золотухіна Л.О. Щодо форм захисту інтересів сторін трудових правовідносин. *Право і суспільство*. 2015. № 5.2. С. 108–112.
6. Маркіна Т.Г. Право громадян на зайнятість та форми його реалізації в умовах становлення ринкової економіки : автореф. дис. к. юрид. наук. Харків, 2000. 20 с.
7. Синчук С.М. До питання про поняття та особливості соціального страхування. *Вісник Львівського університету. Серія: Юридична*. 2003. Вип. 38. С. 132–138.
8. Коломоєць Т. Визначеність поняття «адміністративний процес» – умова ефективності нормопроектної та правозастосовної (в тому числі судової) діяльності. *Слово Національної школи суддів України*. 2012. № 1(1). С. 153–160.
9. Мовчун О.Г. Суб'єкти службового спору. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: «Право»*. 2015. Вип. 33. Т. 2. С. 56–60.
10. Осадчий А. Юрисдикція судів із розгляду публічно-правових спорів. *Юридичний вісник*. 2013. № 3. С. 101–106.
11. Педько Ю.С. Публічно-правовий спір – предмет юрисдикції адміністративних судів України. *Актуальні проблеми застосування Цивільного процесуального кодексу та Кодексу адміністративного судочинства України: міжнар. наук.-практ. конф. (м. Харків, 25-26 січня 2007 року) : тез. допов. Х. : Нац. юрид. акад. України, 2007. С. 249–252.*
12. Тодыка Ю.Н. Основы конституционного строя Украины. Х. : Факт, 2000. 318 с.
13. Крылов В.С. Проблемы равноправия и равенства в российском конституционном праве. *Журнал российского права*. 2002. № 11. С. 3–12.
14. Конституція України від 28 червня 1996 року (зі змінами і допов.). *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.
15. Литвин В. Європейська Конвенція з прав людини: уроки і перспективи. *Право України*. 2013. № 3. С. 4–18.
16. Рабінович С. Міжнародне судочинство як спосіб позитивації природно-правових підходів (за матеріалами практики Європейського суду з прав людини). *Вісник Академії правових наук України*. 2014. № 2. С. 32–39.
17. Берендєєва А.І. Значення загальної декларації прав людини для становлення правової держави в Україні. *Південно-український правничий часопис*. 2016. № 2. С. 9–11.
18. Косович В. Напрямок дії нормативно-правових актів України у часі: теоретичні та практичні аспекти, необхідність вдосконалення. *Вісник Львівського університету. Серія: Юридична*. 2013. Випуск 58. С. 11–26.
19. Справа № 446/1525/16-а : рішення Касаційного адміністративного суду у складі Верховного Суду від 09 квітня 2020 року. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/88676051>.
20. Про пенсійне забезпечення : Закон України від 05.11.1991 № 1788-XII. URL: https://ips.ligazakon.net/document/view/T178800?an=83397&ed=2020_01_23.
21. Про підвищення рівня пенсійного забезпечення громадян : постанова Кабінету Міністрів України від 16 липня 2008 року № 654. URL: https://ips.ligazakon.net/document/view/KP080654?ed=2019_02_23.
22. Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування : Закон України від 9 липня 2003 року № 1058-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. №№ 49-51. Ст. 376.
23. Про прожитковий мінімум : Закон України від 15 липня 1999 року № 966-XIV. *Відомості Верховної Ради України*. 1999. № 38. Ст. 348.
24. Кодекс адміністративного судочинства України : Закон України від 6 липня 2005 року № 2747-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2005. №№ 35-36, 37. Ст. 446.